

A nikápolyi hadjárat és értékelése

Thuróczy Jánosnak, Mátyás király ítélőmesterének első kiadásban 1488-ban, Brünnben megjelent krónikája – bármily hihetetlen és meglepő – a legutóbbi évtizedekig befolyásolta a magyar királyról és német-római császárról, (Luxemburgi) Zsigmondról alkotott képünket, az ő uralkodásáról és emberi jelleméről azóta megszületett értékeléseinket. Thuróczy ritka ellenszenves uralkodónak állítja élénk Zsigmondot, akinek országvédő tevékenysége sem kerül nála kedvezőbb megvilágításba.

A miközben Zsigmond Havasalföldön hadakozik – 1395-ben – a kései krónikás a király hadisikereinek említése után csak annyit tart érdemesnek a lejegyzésre: „És ha a tisztelendő atya, Kanizsai János érsek úr nem erősíti meg az ország végeit a fegyveresek nagy csapatával, a nagyravágyó uralkodó (ti. a lengyel király – V. L.), Zsigmond király távollétében nem csekély zavart okozhatott volna a kormányzásban.” A nikápolyi hadjáratról sincs egy elismerő szava: „És ha a király egy hajón nem lel menedéket, akkor nem az ég – miként állítólag a fejedelem elbizakodottságában kijelentette –, hanem az ellenség fegyveres ereje zúzta volna össze... Fájdalom, micsoda viszályokat támaszt, mekkora gyűlöletet szül az emberi sors, ha mostoha szerencse vezérli és nemkívánatos ösvényen halad!... Zsigmond király, aki eddig kedves volt nemzetének személyében, népének súlyos veresége után gyűlölet tárgya lett.”

Az is érdekes, hogy Zsigmond, illetve a nikápolyi hadjárat kedvezőtlen megítélésében azonos állásponton volt az 1945 előtti „polgári”, majd az 1945 utáni „baloldali” szemléletű történetírás. Az 1945 előtti történeti összefoglalások részletesen elmesélik az 1390–1396 közötti eseményeket, de Zsigmond törökellenes erőfeszítéseiben nem sok méltányolandót találnak. Szinte örülni látszanak, hogy a gyengekező és nem is magyar Zsigmondot tehetik felelőssé a török előrenyomulás megállításának elmulasztásáért. amint *Hóman Bálint* fogalmaz: „Zsigmond király hadának végzetes veresége egészen új irányba terelte a magyar külpolitikát. az Anjouk nagyszabású imperiális célkitűzései helyében az ország létének és függetlenségének biztosításáért küzdő defenzív politika lépett... A nikápolyi csata Európa földjének megtisztítása helyett az oszmán hatalom európai uralmának végleges megszilárdulása vezetett s a csata napja a magyar történet sorsdöntő dátumává lett.” Persze Hóman állításával szemben Nikápoly nem sorsdöntő fordulat, hanem epizód mind a magyar, mind az európai törökellenes küzdelmekben. (Talán éppen az Oszmán Birodalom formálódása szempontjából, belpolitikai szempontból sorsdöntő.) S Zsigmond éppen az, talán egyedülként az európai uralkodók közül, aki felismeri a jövőt: Magyarország alapjában védekező politikával és stratégiával szállhat szembe az oszmán előrenyomulással. Erre persze nem rögtön döbbsz rá. A vereség sokkszerű hatása alatt még újabb keresztshadjáraton járt az esze, de a személyesen átélt vereségnek biztosan szerepe volt Magyarország déli határszélén kialakított, hosszú távon is sikeres védekező politikájának. Végezetül a „baloldali” történetírás egyik színvonalas képviselőjének, *Elekes Lajosnak* a művéből vett idézet jól rímeli a korábbi századok értékelésére. A csata után „Zsigmond... a tenger felé menekült; kéjutazásnak beillő vitorlázás után, óriási kerülővel s hosszú idő múltán vetődött vissza országába. Érthető, hogy nem fogadta valami lelkesedéssel”.

A magyarországi historiográfiában az 1970–1980-as évekre alapjában módosult Zsigmond király mint magyar király tevékenységének megítélése, s immáron egyik legjelentősebb középkori uralkodónkat tiszteljük benne. Megváltozott megítélésének egyik oka éppen törökellenes politikája valós jelentőségének az elismerése volt. Kétségtől, hogy az ő érdeme Magyarország déli végvárrendszerének a kiépítése s az országot fenyegető török veszély komolyságának a felismerése. Amint Rázsó Gyula megfogalmazta 1973-ban: „A déli határvédelmi rendszer megteremtésével és a törökellenes szövetség állandó keresésével végeredményében több mint egy évszázadig meghatározta utódai számára is a követendő politikát. Zsigmond védelmi rendszere mindaddig hatékonnak bizonyult, ameddig egyfelől a török birodalom megerősödése, másfelől a Jagellók alatt a magyar államapparátus és a hadsereg szinte teljes szétbomlása döntően meg nem változtatta a magyar–török egyensúlyt. Ezért azonban nyilvánvalóan már nem Zsigmondot terheli a felelősség.” Az említett szövetségkeresés éppúgy vonatkozik a nyugat-európai segítség megnyerésére, a környező államok perszonálunió formájában való Magyarországhoz kapcsolására, mint a déli magyar határ menti államalakulatoknak a törökkel szemben történő, magyar oldalra állítására. A Zsigmond-kor magyarországi értékelésének módosulásában legnagyobb szerepe személy szerint Mályusz Elemérnek volt, aki a Zsigmond-kori oklevéltár összeállításával (életében három kötet jelent meg), majd az azon alapuló Zsigmond-monográfiával (1984) részleteiben és minden korábbi kísérletnél árnyaltabban mutatta be az egyik leghosszabb ideig regnáló magyar uralkodó, természetesen árnyéktól sem mentes uralkodásának eredményeit, haláláig nem szűnő reformjait és kísérleteit. A király védelmi politikájának méltatásában azonban jórészt Rázsót követi, mindenben egyet ért a korábban rajzolt kedvező képpel. A nagyközönség, de részben a szakma számára is Zsigmond és uralkodásának „értékelése”, pontosabban: megismerése az 1987-es ünnepi Zsigmond-évfordulós kiállítással vált teljessé. Némiképpen magyarázatra szorul a kiállítással szinte egyidős, 1986-os *Erdély története* című munka jellegtelen Zsigmond-képe, a király 1390-es évek törökellenes erőfeszítéseinek, a magyar-havasalföldi összefogás jelentőségéhez nem méltó tárgyalása. Ennek azonban inkább gyakorlati oka, a kézirat jóval korábbi megírása lehet.

Amennyiben tisztában vagyunk azzal, hogy Zsigmond azon középkori királyunk, aki életében talán a legtöbbet tartózkodott a dél-keleti és déli határszélen s a legtöbbet foglalkozott a török veszéllyel, a nikápolyi hadjáratban játszott szerepe is más, a korábnál sokkal kedvezőbb megvilágításba kerülhet. Igaz, hogy a hadjárat megindításában saját hatalmi szempontjai is vezették, ti. a remélt fényes győzelemmel igyekezett volna ingatag magyarországi hatalmát megszilárdítani.

A hadjárat szervezésekor azonban még nem láthatta, hogy felesége, *Mária* – akinek férjeként lett magyar király – 1395 tavaszán elhalálozik. ez a körülmény rögtön rendkívül kockázatosá tette a következő évi hadjáratot, s miként a verség után be is következett, nem sokon múlt a magyar trón elvesztése. Ugyanakkor arra már nem szokták felhív-

Amennyiben tisztában vagyunk azzal, hogy Zsigmond azon középkori királyunk, aki életében talán a legtöbbet tartózkodott a dél-keleti és déli határszélen s a legtöbbet foglalkozott a török veszéllyel, a nikápolyi hadjáratban játszott szerepe is más, a korábnál sokkal kedvezőbb megvilágításba kerülhet. Igaz, hogy a hadjárat megindításában saját hatalmi szempontjai is vezették, ti. a remélt fényes győzelemmel igyekezett volna ingatag magyarországi hatalmát megszilárdítani.

ni a figyelmet, hogy Zsigmond magyar király által addig valaha is vezetett egyik legerősebb sereget gyűjtötte egybe, amelyben az akkor még legkorszerűbbnek tekintett nehézlovasság dominált, kiegészítve segédcsapatokkal és a magyar könnyűlovassággal. Arra sem árt külön utalni, hogy a már akkor is sokat emlegetett európai katonai összefogást hosszú időn át csakis Zsigmondnak sikerült – már akkor is kitűnő diplomáciai képességeinek köszönhetően – megvalósítani, s nem az erre a feladatra magát elhivatottnak tekintő római pápának. A modern összefoglaló munkák egyhangzóan elismerik és hangsúlyozzák, hogy a hadjárat mozgatómotorja, az egyházi támogatás megszerzője Zsigmond volt, s nem a szorult helyzetben lévő kelet-római császár, vagy éppen a pápa. Tény, hogy a keresztes háború eszméje ekkor már lealkonyulóban volt, s klasszikus formájában talán éppen ez volt az utolsó. Am erről sem Zsigmond tehet, sőt megint kitűnő érzékét dicséri, hogy felismerte azt az utolsó pillanatot, amikor még a hitetlenek elleni harc ösztönző eszméjével hadba lehet hívni a nyugat-európai katonai elit egy részét, s dicsőségvágyukat valós európai célok és érdekek szolgálatába állítani. Nyilván már első megfogalmazásakor illuzórikus volt a haditervnek az a része, hogy egyetlen hadjáratral söpörjék ki a törököket Európából. A török uralom akkorra már sokkal szilárdabb bázissal rendelkezett annál, hogy egyetlen vesztes csata komolyabb következményekkel járjon a számukra. Ez az elképzelés szintén a keresztes háborúk örökséges, és jellemző, hogy az „egyetlen döntő hadjárat”-doktrínájának több évszázados kudarca sem hatott kijózanítólag az európai lovasság kiemelkedő képviselőire és a valóban széles látókörű államférfiakra. Kérdés, hogy Zsigmond mennyire tette magáévá ezt a felfogást? Az 1390-es évek magyar külpolitikája azt mutatja, hogy csak kevésbé. Sokkal inkább úgy tűnik: felismerte, hogy az egyetlen eredménnyel kecsegtető megoldás az, ha folyamatos katonai nyomás, azaz állandó támadó jellegű magyar katonai fellépés mellett, a török érdekszférát lépésről lépésre visszaszorítják a Balkánon, minél messzebbre a magyar határoktól. Ehhez uralkodása elején roppant nagy lelkesedéssel látott hozzá, s ismerjük el: nem is teljesen sikertelenül. A valóságban persze sok minden ezzel éppen ellentétes módon alakult.

Előkészületek

Kétségkívül a magyar királyság volt a térség egyetlen keresztény nagyhatalma, ám a magyar és török érdekszférák között örlődő balkáni kisállamok folyamatos katonai megsegítésére már nem rendelkezett elegendő erőforrással és a magyarbarát ütközőállamok rendszerének az Anjou-korban megkezdett kiépítése megtorpant, sőt az 1390-es évekre az utolsó még álló „bástya”, Havasalföld is komoly veszélybe került. Az 1390-es évek jelentik azt az időszakot, amikor mind a magyar király mind a havasalföldi fejedelem felismerte, hogy az erők egyesítése révén nem reménytelen a török előrenyomulásnak a Duna vonalán való megállítása, s *Mircea* engedett a politikai és katonai kapcsolatok szorosabbá tételét szorgalmazó, nem teljesen önzetlen magyar nyomásnak. A törökellenes magyar segítség ezúttal is azt jelentette, hogy az római katolikus és magyar hűbéri idényekkel párosul, ami már a múltban is a siker egyik fő akadályja volt, s az lett a jövőben is. Az 1390-es évek magyar-havasalföldi együttműködése ebből a szempontból is különösen jelentős: átmenetileg sikerült a háttérbe szorítani a hűbéri viszony kérdése körüli ellentéteket, s mindkét fél mértéktartást tanúsítva a közös fellépésre összpontosította figyelmét. Az 1396. évi nikápolyi hadjáratot általában mint a keresztes hadjáratok egyikét, az 1390-es évek havasalföldi eseményeitől elszakítva tárgyalták, vagy legalábbis azokkal szervesen nem hozták kapcsolatba. Jellemző, hogy az egyetlen alapos monográfiát a csatáról az egyiptomi származású, angolszász tudós, *Aziz Suryal Atya* írta, s a csata újabb értékelései is a keresztes eszmekörhöz kapcsolódóan jelentek meg. Egy ilyen megközelítésből a keresztes hadjárat természetszerűleg egyszeri katonai akció, amelyet utólag csakis teljes sikere igazolhatja. Ezzel szemben úgy tűnik, hogy a hadjárat nem Zsigmond hóbortos ötletének köszönhető, hanem az

uralkodása első évtizedében formálódó stratégiai koncepciójának szerves része, hosszú évek alatt kitartóan szervezett hadjáratai lezárásának tekinthető „nagy háború”. Ennek elsődleges célja Zsigmond fejében korántsem Konstantinápoly elfoglalása lett volna, hanem a havasalföldi és bulgáriai status quo helyreállítása. Csakis ez magyarázhatja a vonuló sereg útjába eső török erősségek ráérős ostromát, s a tény, hogy szeptember végéig csak Nagy-Nikápoly váráig jutottak el. A sereg haladási üteme egy esetleges nikápolyi győzelem esetén sem módosulhatott volna: nyilván várról várra haladva igyekeztek volna a török befolyás északi határát lejjebb szorítani. ez lehetett a Zsigmondi koncepció, amely részben később meg is valósult. Igaz, nem a vágyott keresztény győzelem révén, hanem a törökök ankarai veresége következtében (1402. július), majd a szerb fejedelemmel kötött örökösödési szerződés eredményeként.

1389 júliusában a török csapatok a magyar seregek tétlensége mellett arattak győzelmet Rigómezőn (Kosovo polje), s ennek következményeként megszűnt Szerbia független léte. A magyar király, rádöbbenve a veszély nagyságára, három ízben is vezetett szerbiai hadjáratot (1389, 1390, 1392), de a célul kitűzött erősségek megtartását, illetve birtokbavételét sikertelenül kísérelték meg (Breni(evo, *estin*, Galambóc). 1393 nyarán elbukott a trnovói bolgár cárság, de a vidini cárság is elveszítette függetlenségét, s török segédc csapatok fészkeltek be magukat Vidinbe. Miután a törökök megtörték a szerb és a bolgár ellenállást, Havasalföld hovatartozása vált a térség fő problémájává. Sikerül-e Zsigmondnak Havasalföldön a törökellenes pártot támogatnia a Mirceaát megvédelmezni a török fenyegetés és katonai nyomás ellen?

A történészek már Zsigmond 1392. évi balkáni szerbiai hadjárata mögött bizonyos havasalföldi–magyar együttműködést vélnek felfedezni. ezzel az akcióval kétségkívül egybeesik Mircea Karinovasi elleni támadása, s a helyzet komolyságát jelezhetette, hogy a szultán az év nyarán személyesen jelent meg a Balkánon, majd Bizánc blokádjának a felfüggesztésére kényszerült. A török aktivizálódásának jele az is, hogy megsokasodnak a török dél-magyarországi prédálásai, betörései: 1391 után ilyenre kerül sor 1393-ban, 1395-ben, 1396-ban. Jól illik a képbe egy szerződés feltételezése 1392–1393 folyamán Mircea és I. Bajezid között, aki ennek megfelelően Mircea török adófizetőjévé válhatott.

Az 1394. esztendő kulcsfontosságú a nikápolyi csata előkészítése szempontjából. Zsigmond követei ebben az évben kezdik meg népszerűsíteni a hadjáratot a nyugat-európai udvarokban, felmérve a lehetséges résztvevők körét, a velencei hajók biztosításának feltételeit. A pápa még az év őszén kibocsátja bulláját a törökök által nyomorgatott magyarok érdekében, akik most – a bulla szavaival – még az egyiptomi fogságban senyvedő őszövetségi izraelitáknál is rosszabb helyzetbe kerültek. Zsigmondnak egyébként konkrét tapasztalatai voltak a nyugat-európai lovagok katonai értékét illetően, hiszen 1392-es balkáni hadjáratán osztrák, sziléziai csapatok segítettek, 1393-ban pedig Philippe d'Artois járt egy kisebb csapattal nála.

Az 1394. esztendő kulcsfontosságú a nikápolyi csata előkészítése szempontjából. Zsigmond követei ebben az évben kezdik meg népszerűsíteni a hadjáratot a nyugat-európai udvarokban, felmérve a lehetséges résztvevők körét, a velencei hajók biztosításának feltételeit. A pápa még az év őszén kibocsátja bulláját a törökök által nyomorgatott magyarok érdekében, akik most – a bulla szavaival – még az egyiptomi fogságban senyvedő őszövetségi izraelitáknál is rosszabb helyzetbe kerültek. Zsigmondnak egyébként konkrét tapasztalatai voltak a nyugat-európai lovagok katonai értékét illetően, hiszen 1392-es balkáni hadjáratán osztrák, sziléziai csapatok segítettek, 1393-ban pedig Philippe d'Artois járt egy kisebb csapattal nála.

konkrét tapasztalatai voltak a nyugat-európai lovagok katonai értékét illetően, hiszen 1392-es balkáni hadjáratán osztrák, sziléziai csapatok segítettek, 1393-ban pedig *Philippe d'Artois* járt egy kisebb csapattal nála.

Dokumentálhatóan 1394-ben szövődnek szorosabb szálak Zsigmond és Mircea között, s ebben biztosan nagy szerep jutott Bajezid balkáni offenzívájának. Zsigmond követe az év májusában jutott el Mirceához, válaszva egy jövőbeni, nagy törökellenes hadjárat tervét. Ahhoz, hogy az 1395. március 7-i brassói szerződés megszülethessen, azaz a havasalföldi fejedelme még szorosabban Zsigmond politikája mellé álljon, nyilván szerepet játszott a két időpont között tovább erősödő török fenyegetés, ami elsősorban Mircea tárgyalási pozícióját rongthatta Zsigmonddal szemben, még inkább rászorítván őt a magyar királlyal való együttműködés gondolatának az elfogadására.

Az együttműködés legfontosabb dokumentuma a szerencsére mai napig fennmaradt brassói szerződés. Ebben Mircea kötelezte magát, hogy a törökök és azok szövetségesei ellen minden katonai segítséget megad. Amennyiben a magyar király személyesen vonul hadba, akkor ő is megjelenik, egyébként csak segédcsapatot köteles küldeni. Élelemmel, utánpótlással való ellátásukra, a sebesültek ápolására és biztonságuk szavatolására is kötelezte magát a vajda.

Mirceának persze túl sok választása nem lehetett. Zsigmond ugyanis már 1395 februárjában–márciusában a határövezetben tartózkodott, nyilván csapatokkal együtt. A Mirceával való szerződéskötés után indulhatott moldvai hadjáratára – amelynek szintén voltak közvetlen havasalföldi vonatkozásai –, míg áprilisban egy kisebb csapatot indított Havasalföldre, *Losonczy István* és *Bebek Ferenc* vezérése alatt. Az előkészítés alaposágára jellemző, hogy Zsigmond április 6-án elküldi megbízottját a bevetés előtt álló sereghez, hogy ellenőrizze: minden lovas mellett van-e két-két gyakorlott íjász. Ez alapján valószínű, hogy a bandériumok „lancea” előírásain is egy lándzsás lovast s két íjászt kell értenünk. Feladatuk nyilván a török befolyás visszaszorítása, a törökök által megszerzett határvárak visszavívása és a Mirceával szembeni törökbarát párt elleni lépések megtétele lehetett. Biztosat csak arról tudunk, hogy Kis-Nikápoly várát fogták ostrom alá, de a kis csapat nem rendelkezett a megfelelő elrettentő erővel. Közben Zsigmond visszatért Erdélybe: június 21-én ismét Brassóban találjuk, majd július 6-án Hosszúmezőn (Cîmpulung). A Zsigmond személyes vezetésével érkező magyar segítség sikerre vitte Kis-Nikápoly ostromát, majd a visszatérő magyar uralkodót augusztus 24-én Orsován látjuk. Kérdés, hogy Mária királynő életben maradása esetén mi lett volna Zsigmond hadjáratának célja?

Ezeknek az éveknek a legvitatottabb kérdései közé tartozik az ún. arges-i vagy rovini ütközet időpontja, amelyről azonban pontosan tudjuk, hogy részt vett benne Mircea, sőt Bajeziddel szemben komoly sikert ért el. Természetesen nem akarjuk eldönteni, hogy a szakirodalomban előforduló datálások (1394 és 1395 között) közül melyik a hiteles. A külföldi munkák igen kevéssé használták a kiadott magyarországi okleveleket, pedig ezek viszonylag egybehangzó kronológiáját nyújtják az 1395. évi hadjáratoknak. Mind a *Maróti János* macsói bánnak adott oklevél, mind a *Kanizsai János* esztergomi érseknek és testvéreinek szóló rögzíti a tényt, hogy az 1395-ös nyári királyi hadjárat kiváltó oka a török havasalföldi jelenléte volt, illetve a Maróti-oklevél expressis verbis utal Bajezidre mint a sereg vezérére, s még azt is megjegyzi, hogy a török szultán nem vállalta a magyarokkal az összecsapást. A *Garai Miklósnak* és *Jánosnak* szóló oklevélből pedig tudjuk, hogy Mirceát a magyaroknak kellett a nyár folyamán trónjára visszahelyezni. Mindezek meglehetősen jól illenek a *Georges Sp. Radolici*(által felvetett, a rovini csatát az év május 17-re helyező datálási javaslattal.

Az elért katonai sikerek azonban nem voltak tartósak, hiszen a nikápolyi hadjárat évében, közvetlenül a hadjárat előtt Mirceát ismét a magyaroknak kellett hatalmába visszahelyezni, amit a *Stibor*, erdélyi vajdának szóló oklevélből tudunk. Mircea helyzetének ismételt kedvezőtlenre fordulására valószínűleg nem sokkal Kis-Nikápoly visszafoglalása

után már sor kerülhetett. *Losonczy István* bán a kis-nikápolyi viadal után egy kis sereggel Havasalföldön túl harcol a törökkel szemben, de életét veszti. Halála a pozíciók elvesztésével jár (Volachia perdita, et Danubius in potestatem hostium redactus). Tekintettel Losonczy elesetére, az valamikor az év szeptember 16-a előtt történhetett.

Érdekes, hogy a Zsigmond visszavonuló seregét 1395 nyarán ért támadást a szakírók közül többen is Mircea árnoksága, kétszínűsége bizonyítékának látják, noha az a vele szembenálló *Vlad* pártján állóktól is kiindulhatott. Ha azt akkor így gondolták, az oklevelek nem mulasztják el megemlíteni. Az eddig elmondottak alapján is úgy véljük, hogy Zsigmond mintaszerűen járt el s szervezte meg 1394-től kezdve a nagy kereszties hadjárat hátszágának, Havasalföldnek a biztosítását és fejedelmének az aktív támogatását. Ha valamiben különbözött a nikápolyi hadjárat a klasszikus szentföldi kereszties háborúktól, akkor ez a többéves, gondos előkészítése a hadjáratnak, az előkészítő katonai csapások pontos időzítése és legalább részeredményeket hozó végrehajtása. A nikápolyi hadjáratról írva, a hadtörténészek látszólag jogosan marasztalják el Zsigmondot, hogy idejét „jelentéktelen” al-dunai erősségek ostromára feccsérlette. Ezek az erősségek persze a havasalföldi–magyar együttműködés szempontjából igen csak felértékelődtek, s visszacszerzésük képezte a további együttműködés alapját. Ezek a várak a magyar védelmi stratégia szempontjából fontosak voltak, elvesztésük – mint már Rázsó Gyula is utalt rá tanulmányában – Havasalföld magyar korona iránti lojalitásának, illetve szövetségének a biztosítását veszélyeztette, ugyanakkor jelentős észak-bulgáriai befolyást is lehetővé tettek. Végül erre ösztönözte a magyar uralkodót a már említett brassói szerződés a Mircea, valamint segédcapatának jelenléte a keresztiesek táborában.

A hadjárat és ütközet

A nikápolyi hadjárat közvetlen előkészületeiről, a felvonulásról és magának a csatának a lefolyásáról, majd a foglyok kiváltásának a körülményeiről meglehetősen pontosak az ismereteink, s a csata körülményeit a történetírás századunk húszas–harmincas éveire alapjaiban tisztázta. Aziz Suryal Atiya – minden tévedésével együtt – 1934-es monográfiájában maradandó módon elemezte a hadjáratot, majd eredményeit egy további, a keresztieshadjáratokat tárgyaló munkájában sikerrel népszerűsítette. (Bár éppen Erdélyre és a román fejedelemségekre vonatkozó utalásai tartalmazzák talán a legtöbb tévedést!) E munkák megírása óta mégis csak résztanulmányok jelentek meg, jelezve, hogy a források lényeges bővülésére aligha számíthatunk már.

A sereg felvonulását több okból is érdemes röviden érintenünk. A nyugati kereszties sereg több oszlopban érte el Magyarországot. A francia–burgundi csapat április 20-án indult Dijonból, s 30-án Montbéliardnál csatlakozott hozzájuk vezérük, a burgundi herceg, *Jean de Nevers*. Freiburgnál keltek át a Dunán, majd mihelyt lehetett, a Dunát követték, s Regensburg, Straubing, Passau, Linz és Bécs érintésével közelítették meg Budát. Az *Enguerrand de Coucy* s veje, *Henri de Bar* vezette csapat április 18-án indult el Párizsból, s Milánón, Velencén (május 29.) át tengeri úton jutottak Zenggebe. Számukra jellemző lehet, hogy egy nagy szállítóhajóra (galea grossa) mindahányan ráfértek. Bécsset az előhad Philippe d'Artois-val az élen május 21-én, Jean de Nevers június 24-én érte el. A Duna rögtön fontos szerepet kapott a hadjáratban, ti., az utánpótlást hajókon szállították a sereg után, s ezt tervezték az esetleges balkáni előrenyomulás során is. A hajón való szállítás magát a sereget is mozgékonyabbá tehetette, bár ez a sereg komótos mozgásán nem igen vehető észre. A Budán gyülekező sereg kisebb csapatokban indult Nikápoly felé: Zsigmond július 13-án ért Nagyváradra, majd tovább a hadiúton: július 29.: Cseri; július 30.: Hodos; augusztus 1.: Karánsebes; augusztus 13.: Orsova (gyülekezőhely); augusztus 28.: Vidin; szeptember 7. Orahovo. Fontossága miatt megemlítendő, hogy 1396 augusztusában Stibor erdélyi vajda vezetésével magyar sereg tör be a Havasalföldre, el-

mozdítja a török pártfogolta Vladot a vajdai méltóságából, s – nyilván a fegyverek erejével – elismerteti Mircea jogát. Mirceaának valószínűleg ezzel a sereggel kellett tartania, hiszen máskülönben honnan toborzott volna magának csapatokat. A frissen hatalomra jutott havasalföldi vajda egy kisebb sereggel az erdélyi vajda fegyvereinek fedezete mellett csatlakozhatott a nikápolyt ostromló sereghez. Zsigmond seregei közül magában a nikápolyi ütközetben is az egyik nyilván egy, Stibor vezetése alatt összekovácsolódott magyar csapat volt, s lehet, hogy a csata során Mircea katonáival egy szárnyat alkotott. Mellette a nádor, *Ilosvai Leusták* lehetett még nagyobb seregest parancsnoka, amit abból is gondolhatunk, hogy a nyugati krónikák őt említik.

A keresztény sereg vonulásával az utóbbi évtizedekben egy újabb dokumentumot: egy térképet hoztak kapcsolatba. A térkép egy híres reneszánsz hadmérnök, *Taccola* párizsi kéziratában (Bibliothèque Nationale Ms. Lat. 4239) található, s a Balkánt ábrázolja. A térkép datálását valamelyest segíti, hogy a helységek egy részénél zászló jelzi, hogy keresztény vagy iszlám uralom alá tartozónak tudják-e. Mivel Vidin és Nikápoly várain kereszties zászló leng, a térkép mintapéldánya 1393 előtti állapotot tükrözhet, s feltehető, hogy valamely ekkortájt szerveződő hadjárat céljaira készült. Ez azonban nem zárja ki, hogy későbbi is használták, hiszen a térképet megőrző kézirat az 1470-es évekből származik (de Konstantinápolyon még keresztény lobogó leng). A térképet olasz nyelvű feliratai észak-itáliai mester munkájának mutatják. Az Al-Dunánál látható felirat akár a nikápolyi hadjáratra is illik („In questo luogo el signor re venne insembrare con la mazore parte Christiani”, s a királyra még egy felirat utal: „La via che feze il re chon lesserzitto”) – az orsovai úton. A Déli-Kárpátok egyik hágójánál egy további, a királyra vonatkozó feliratot találunk: „Aprés a questo luogo il re passera perfin che pora passar i charj.” Az egyik felirat expressis verbis említi Nikápolyt: „Nota, che da Nichopole per fina al mar son mi 500 taliani...” Ha a kutatás téved is e térképnek a nikápolyi hadjáratához való kapcsolásában, hasonló meglétét minden bizonnyal feltételezhetjük, ami megint csak a vállalkozás gondos előkészítését tanúsítja.

A kereszties sereg Orsova és Turnu Severin között kelt át a Dunán. Átkelésük *Froissart* szerint több mint nyolc napon át tartott (XV, 245), de csak azért, mert az átkelőhelyeket, pontonhidakat jó előre előkészítették. Innen Vidinhez értek, melyet könnyen bevettek, mivel török-vazallus bolgár parancsnoka ellenállás nélkül megadta magát. A következő állomás Orahovo volt, amit az említett térkép már félhóddal jelölt. A *Boucicaut*-életírásból tudjuk, hogy ez nem a francia lovagok önféjű vállalkozása volt, hanem Zsigmond maga is fontosnak vélte a vár bevételeit a hadjárat sikere szempontjából. Mint írja: a franciák Zsigmondot meg akarták előzni az ostroma, s azért siettek előre. Majd szeptember 8–10-e között érték el Nikápolyt.

A keresztények nagy erővel kísérelték meg Nagy-Nikápoly várának bevételeit. Az ún. St. Denis krónikása szerint 17 napon, *Boucicaut* életírója szerint 15 napon át szünet nélkül lötték a várat vetőgépekkel és számszerijakkal, de különösebb eredmény nélkül. Az ostrom ismét sokat elárul a kereszties had terveiről. Nyilván eleve várostromokra felkészülve indultak útnak, s nem csak a vezérek pillanatnyi rögtönzésének tudható be a várostromok elhatározása. Az említett francia életíró még arról is tudósít – amit Zsigmond oklevele is megerősít –, hogy a vár alá a magyar király két nagy aknát is ásott, megint csak eredménytelenül. A St. Denis-i krónikás szerint a hónap utolsó vasárnapján, szeptember 24-én terjedt el a táborban a hír a török sereg és a szultán közeledtéről.

A kereszties sereg létszámának kérdése – érthető okokból – mind a mai napig nem került megnyugtató módon tisztázásra. A kérdés az, hogy hány főre becsülhetjük a kereszties sereg gerincét alkotó francia–burgundi kontingenst, továbbá Zsigmond magyar csapatait és Mircea segédcapatát. A fennmaradt források teljesen megbízhatatlan és egymásnak is ellentmondó adatokat közölnek ezzel kapcsolatban. Képet alkothatunk a sereg nagyságáról, ha elfogadjuk *Froissart* adatát arról, hogy a keresztiesek több mint nyolc na-

pon át keltek át a Dunán. Nyilván teljességgel kizárt, hogy ennyi idő alatt 60–100 ezer főnyi katonaság lovakkal, szekerekkel átkeljen a folyón. Hasonlóképpen elgondolkoztató Froissart állítása arról, hogy milyen kevesen voltak a francia lovagok az ütközetben. Ti. amikor szembesültek a török sereg nagyságával, maguk is elszörnyedtek s rádöbbenetek volna létszámbeli gyengeségükre: „csak hétszázan voltak” – írja. A fennmaradt megbízható források általában igen kis számokról tanúskodnak: így például Strausburgból 15-en, Nürnbergből 32 lóval indult el, de a burgundiaiakra vonatkozó legfontosabb forrásunk (Ordonnance) sem tartalmaz 250 névnél többet, Boucicaut kíséretét 70 főre tették. Tudjuk, hogy a lovagokat, nehézlovasokat megfelelő arányban fegyverhordozók, könnyű fegyverzetűek, íjászok egészítették ki, de két-háromszoros szorzószámnál nem indokolt magasabbat használni. Nyilván nagyszámú szolgasereggel indult el az előkelők, éppen az Ordonnance bizonyítja drága sátrak, zászlók s egyéb fényűző kellékek megrendelését. Persze rögtön ezután maga Froissart áll elő hajmeresztő számokkal: ti. ha a franciák nem siettek volna, akkor Zsigmond 60 ezer harcosával el tudta volna dönteni a küzdelmet („Se ils euissent attendu le roy de Honguerie ez les Hongres où bien avoit soixante mil hommes, ils euissent fait ung grant fait” XV, 315). Nem kevésbé tűnik légből kapottnak a St. Denis-i krónikás adata Zsigmond 40 ezer gyalogosáról. Általában megállapítható, hogy a sereget 100 ezer fő körülire becsülték a kortársak, egyedül a csatában résztvevő bajor emlékiró, *Johann Schiltberger* a kivétel, aki ura, *Linhart Reyehhartinger* futáraként megbízható információkkal is rendelkezhetett; ő 16 ezer főre teszi létszámukat (más szövegahagyomány szerint ő is 60 ezret ír). Érdekes módon a modern becslések a bajor futár adataihoz állnak a legközelebb, bár a modern hadtörténetírás megújítója, *Hans Delbrück* és mai követői még alacsonyabb számokkal dolgoznak. Delbrück 9–10 ezerre becsüli az egész keresztény sereget, de szerinte az ütközetben még 8 ezren sem vehettek részt. A legújabb magyarországi szakirodalomban ezeket a számokat fogadta el Mályusz Elemér, az amerikai történészek közül pedig *Kenneth M. Setton*. A témát legújabban érintő Rázsó Gyula részben elfogadja Schiltberger becslését, azt azonban a saját becslései kiindulópontjának tekinti, s a következő eredményhez jut: a nyugati segítség elérte a 8–10 ezer főt, a magyar haderő 12 ezer főre tehető, míg a havasalföldiek 8 ezren lehettek. Véleményünk szerint ezek az adatok a nyugat-európaiak és a havasalföldiek vonatkozásában még mindig eléggé túlzóak.

Legnagyobb bizonytalanságban a román segédcsapat nagyságát illetően vagyunk. *R. Rosetti* már Atiya könyve megjelenése után hangot adott azon véleményének, hogy Mircea segédcsapatának nagysága aligha haladta meg az egy-két ezer főt. Mirceának egy, a török által közvetlenül fenyegetett és velük hadban álló országban nyilván csak korlá-

A kereszties sereg Orsova és Turnu Severin között kelt át a Dunán. Átkelésük Froissart szerint több mint nyolc napon át tartott (XV, 245), de csak azért, mert az átkelőhelyeket, pontonhidakat jó előre előkészítették. Innen Vidinhez értek, melyet könnyen bevettek, mivel török-vazallus bolgár parancsnoka ellenállás nélkül megadta magát. A következő állomás Orahovo volt, amit az említett térkép már félhóddal jelölt. A Boucicaut-életírásból tudjuk, hogy ez nem a francia lovagok önfelúj vállalkozása volt, hanem Zsigmond maga is fontosnak vélte a vár bevétele a hadjárat sikere szempontjából. Mint írja: a franciák Zsigmondot meg akarták előzni az ostroma, s azért siettek előre. Majd szeptember 8–10-e között érték el Nikápolyt.

tozott lehetőségei voltak a mozgósításra; komoly veszteségeket szenvedhetett el a rovini csatában (akár 1394-ben, akár 1395-ben volt), s bizony számolnia kellett a törökök által egyre inkább támogatott Vlad pártjával és a hozzá csatlakozott fegyveresekkel is. Amint láttuk, Mircea 1396 nyarán ismét magyar segítséggel foglalta el fejedelmi trónját, majd az erdélyi vajdával azonnal indult is tovább a nikápolyi ütközetbe. Ne felejtsük el, a törökbarát erők támadhatták 1395 nyarán a hazafelé tartó magyar királyi sereget is, s a nikápolyi csata után döntően ők nehezíthették meg a menekülő Magyarországra jutását.

Nem vagyunk könnyebb helyzetben a keresztes sereg magyar részének a becslésekor sem. Biztos, hogy a serege gerincét, legnagyobb létszámú részét ők alkották. Ez természetes is, hiszen ők érthették el legkönnyebben a sereg gyülekező helyeit, a kisebb távolság miatt a vonulási költségek számukra lehettek a legalacsonyabbak. Végül a déli határ menti megyék birtokosai a török betörések következtében közvetlen tapasztalatokat szerezhettek a török szomszédságról, s ezeken a vidékeken népszerűbb lehetett a keresztes meghirdetése. Az ismert magyar résztvevők névsorát Rázsó egészítette ki a Mályusz Elemér által publikált oklevélregeszták alapján, s így a tekintélyesebb magyar résztvevők száma már a százat is meghaladta, s közülük 23 saját bandériumával jelent meg. Szerencsére ismerjük azt az 1415–1417 között kiadott királyi rendelkezést, amely az ország dél-keleti–déli védelmére mozgósított csapatok nagyságát írja elő: e szerint 2200 lándzsás lehetett mozgósítani, akiknek tekintélyes részét érthető okokból Erdély küldte (vajda: 225, erdélyi püspök: 150, székely ispán: 125) a temesi ispán 1200 lándzsása mellett. Az udvari méltóságok (nádor, országbíró, kincstárnok) 450 lándzsással a tartalékokat képezték, de a királlyal tartottak, ha az hadba szállt. Amint láttuk, valószínűleg a lándzsás hárommal lehet megszorozni, azaz egy lándzsához két fűász járult. Maga Froissart is kiemeli a lovas fűászok nagy számát („Entre ses Hongres avait grant foison d'arbalétriers aux chevaulx”, XV, 245), s ezt a Boucicaut-életírás is megerősíti.

A magyar sereg létszámának a becslésekor semmiképpen nem lehet az ország teljes haderejét figyelembe venni, hanem mindig a konkrét körülményekből lehet csak kiindulni. Meghatározó lehetett, hogy ebben az esetben nem egy védekező háborúról volt szó (pro defensione regni), hanem egy az ország határait előre eltervezetten át-lépő expedíciós sereg útnak indításáról. Az ország határain túl való hadviselés pedig más elbírálás alá esett a magyar jogban, s arra a nemesek nem voltak kötelezhetőek. Irányadó maradt az 1222. évi Aranybulla 7. cikkelye, melynek szelleme Zsigmond törvényeiben is érvényesült.

Albert király 1439. évi dekrétuma (3. cikkely) világosan megmondja ezt és utal a nemesek régi szabadságaként számon tartott kiváltságra. Mályusz is úgy véli, hogy Zsigmond hiába rendelte el még 1395 végén a nemesség fejenkénti hadbaszállását – megyénként kijelölt helyen, később meghatározandó időben s a távol maradókat birtokvesztéssel fenyegetve –, a királynak semmi alapja nem volt támadó hadjáratban kikényszeríteni a részvételt. Így a nemességnek csak egy töredéke, a tehetősebbje vállalhatta, hogy saját maga, vagy még inkább rokonaival, familiárisaival elkíséri a királyt, s vitézségével gyarapítja az ország és családja dicsőségét és hatalmát. Ugyanakkor vonzó lehetett a hadjárat keresztes háború jellege, a pápa által garantált lelki kiváltságok elnyerése a résztvevők számára.

Végül a becslések elvégzésekor nyilván figyelembe kell venni az akkor már évről évre ismétlődő magyar balkáni hadjáratokat, amelyek nyilván megterheltek mind a szóba jöhető bandérium tartókat, mind a királyi kincstárat. (1392: Galambóc ostroma, a királyi sereg egészen Izdrilig nyomul; 1393: *Lackfi György*, macsói bán vezeti a török ellen a királyi sereget, ez év végén Zsigmond már Cseh- és Morvaországban hadakozik; 1394: Zsigmond és a horvát bán nápolyi *László* párthíveit győzi le, majd a király, s a temesi végeken a török ellen szervezkedik; az 1395. évi események már ismertek.)

Ezek alapján a magyarok számát nem tennénk többre 10–15 ezernél, s a külföldi segítséget – a havasalföldiekkel együtt – 4–5 ezernél. Ebből természetesen le kell vonnunk az eddigi veszteséget, illetve a várakban hagyott őrséget.

Szintén a létszámviszonyokkal van kapcsolatban R. Rosettinek az ütközet lokalizálására vonatkozó feltevése, amiben egyébként *Kupelwiesert* és *Ch. Omant* követi. E szerint már maguk a terepviszonyok is kizárnák a sokszor 30–40–60 ezresre becsült seregek elhelyezésének a lehetőségét. Szerinte az ütközetre Vábel (Vrbl) és Miršovita között került volna sor, a Nagy-Nikápoly és Tarnovo közötti út mentén. A fennsík terepviszonyai valóban magyarázatot kínálnak arra, hogy a támadó keresztény sereg előtt miként maradhatott rejtve a török lovasság, s a Vábeltől délre táborozó török gyalogság. A török sereg létszámára vonatkozóan nem bocsátkozunk becslésekbe, ezt meghagyjuk a turkológusoknak, de a törökök gyors felvonulása a másik fél esetében sem valószínűsíthető túlzott számokat.

A leírások megegyeznek abban, hogy a franciák-burgundiak Zsigmond tanácsa ellenére támadták meg a török elővédeket. A nyugati nehézfégyverzetű lovagok nem alaptalanul gondolták, hogy ellenállhatatlan lovasrohamukkal meg tudják futamítani a török hadsereget. Nem számoltak azonban azzal, hogy egy fejlett hadművészettel rendelkező, katonailag feljövő hatalom kiválóan vezetett seregével kerültek szembe. A néhány órás ütközetben az első támadást sokkal helyesebb lett volna könnyűfégyverzetű lovasokkal indítani, amint azt a magyar király vagy Mircea akarta. A lovagok kezdeti sikereik, a török könnyűlovas elővéd szétverése után fennakadtak a török gyalogság, a már ekkor is jól képzett Ijász janicsárok előtt felállított lovasakadályokon, ahol közelharcba bonyolódva erejük felőrldött. Lovaikról leszállva ugyan még sikerrel küzdöttek meg a janicsárokkal, de ezután kifáradva, gyalogosan kerültek szembe a pihent támadó török főerőkkel, a török lovassággal. Az eddig érintetlen török lovasság, valamint a legalább 5 ezer fős – valószínűleg oldalról támadó – szerb nehézlovasságnak a törökök oldalán való beavatkozása csak fokozta a keresztény seregben a pánikot. A Dunán horgonyzó hajókra csak akkor menekült a magyar király, amikor nyilvánvalóvá vált az elkerülhetetlen vereség. Az árulás vádjá a vesztesek oldalán élő árulás-mitosz felbukkanásnak tekinthető, sem mint valós érvnek.

A keresztények vérvesztése igen nagy volt; magyar oldalon többek között elesett az erdélyi alvajda, a pohárnokmester, a beregi főispán. Az előkelők reménykedhettek abban, hogy a váltságdíj reményében fogságba esnek. Sokak esetében így is történt, köztük a legnevezetesebb a burgundi herceg, *Merész Fülöp* 200 ezer aranyforintra értékelt fia, *János*, vagy az 50 ezer aranyforintra taksált magyar nádor. Persze, a magyar főúr volt az, akinek nem sikerült a korban hatalmas összegnek számító summát előteremtenie.

Jelen dolgozat szempontjából inkább az az érdekes, hogy Zsigmond helyesen mérte fel a török sereggel szemben egyedül sikeres taktikát, s azt szorgalmazta, hogy a csatát a török harcmodort jól ismerő magyarok és havasalföldiek nyissák meg. Ezt szinte minden forrás elismeri, még a Zsigmonddal szemben kifejezetten ellenséges magyar krónikás, Thuróczy is. Schiltberger szerint Zsigmondtól maga Mircea kérte az előharc jogát. Akárhogyan is tör-

A magyar sereg létszámának a becslésekor semmiképpen nem lehet az ország teljes haderejét figyelembe venni, hanem mindig a konkrét körülményekből lehet csak kiindulni. Meghatározó lehetett, hogy ebben az esetben nem egy védekező háborúról volt szó (pro defensione regni), hanem egy az ország határait előre eltervezetten állépő expedíciós sereg útnak indításáról. Az ország határain túl való hadviselés pedig más elbírás alá esett a magyar jogban, s arra a nemesek nem voltak kötelezhetőek. Irányadó maradt az 1222. évi Aranybulla 7. cikkelye, melynek szelleme Zsigmond törvényeiben is érvényesült.

tént, valószínűleg Zsigmondhoz hasonlóan a havasalföldi fejedelem is tisztában volt azzal, hogy a török elővéddel szemben mekkora hiba bevetni az elit nyugat-európai lovasságot.

Érdekes, hogy a szakirodalomban időről időre felbukkan az árulás-motívum. Vajon Mircea és emberei idő előtt lehagyták-e a csatateret? Ehhez még általában hozzá szokták tenni, hogy a *Laczkovics* vezette erdélyi csapatok is cserbenhagyták a magyar királyt. *Wertner Mór* ugyan már a század elején figyelmeztetett a modern szakirodalom tévedésére, amikor *Lackfit* vagy *Laczkovicsot* tette mg erdélyi vajdának s a magyar támadósor egyik vezérének. A tévedés valószínűleg *Aschbachra* (1838) vezethető vissza, aki a Zsigmonddal szembe forduló Lackfiak nevéből kreálta a Lackovicsokat. Így találjuk meg Kupelwiesernél, továbbá Atiya monográfiájában, de még a legújabb *Magyarország hadtörténete* Rázsó Gyula által írt fejezetének térképmellékletében is. Az ütközet vesztesre fordultával teljesen érthető, hogy először a havasalföldiek és a magyarok kezdték meg a menekülést. Így a Boucicaut-féle életírás a magyarokat vádolja a franciák cserbenhagyásával („Grand mauvaistie, felonnie et laschte... , dont le reproche sera a eulk a toujours”), de a flandriai krónika is hasonlóképpen fogalmaz („Le roy de Honguerie, par quel conseil on ne avoit voulu faire, et ses gens se partirent de la betaille, tous entiers, sans combattre...”). Az végeredményében magától értetődő, hogy a helyismerettel rendelkező havasalföldieknek és magyaroknak volt leginkább lehetőségük a sikeres menekülésre, s nem a messziről érkező lovagoknak, akik jórészt saját hibájukból leginkább a török hadsorok közé sodródtak. Ha figyelembe vesszük, hogy Mircea a feltételezettnél sokkal kevesebb emberrel érkezhetett a csataterre, akkor a csata során esetleges kiválásuk sem okozhatott komoly zavart, legalábbis Zsigmond oklevelei sehol nem utalnak ilyenre. Ennél sokkal komolyabb következménye lehetett a szerb lovasság beavatkozásának a törökök oldalán, amit kétségkívül a török győzelem egyik fontos taktikai elemének kell tekintenünk. Az azonban biztos, hogy Zsigmond és szűkebb kísérete kitarított a csata legválságosabb pillanatáig, s személyes bátorságukkal jó példát nyújtottak a keresztény seregnek.

A nikápolyi ütközet mind a résztvevők, mind a kortársak között mély érzelmeket ébresztett és szélsőséges indulatokat kavart. Nyilván túlzás a gúnyos leírás, miszerint Zsigmond a Kis-Ázsiát átszelő *Xerxes* módjára érte le Konstantinápolyt, de túlzás az a gyűlölet is, amellyel a királlyal szemben az egyik bajor résztvevő, a *Bellifortis* híres szerzője, *Conrad Kyeser* viseltetett. Persze a csatának az az érzelmek nélküli ábrázolás is indokolatlan mint amilyent Zsigmond okleveleiben találunk: „Végül a szerencse nem kedvezett nekünk, a törökök ellenséges támadása és rohama felülkerekedett Isten titokzatos ítéletének jóváhagyásával, hiszen tőle ered minden hatalom... Fájdalom, seregünk erői csaknem teljesen elpusztultak és elnyomattak...” (1397. december 8.). A modern tanulmányírók Zsigmond felelőssége helyett sokkal inkább a nikápolyi hadjárat gondos és pontos előkészítésére, a hadjáratnak az 1394 és 1396 közötti magyar–havasalföldi–török hadieseményekhez való szerves kapcsolódására figyelhetnek fel.

A magyar királyok a nikápolyi csatában szembesültek első ízben a maga véres valóságában a fenyegető török túlerővel, a magasabb szintű török hadművészettel. Nikápoly valóban határkő a magyar hadtörténelemben, de a további török előrenyomulásnak nem a csatavesztés volt az oka. Nikápolyt inkább csak a veszélyes történeti folyamatra figyelmeztető jelnek tekinthetjük. Zsigmond és a korabeli Magyarország megértette ezt a figyelmeztetést.

Irodalom

A Zsigmond-korra vonatkozó legfontosabb hadtörténeti vonatkozásokat is tartalmazó szakirodalom: MÁLYUSZ ELEMÉR: *Zsigmond kori oklevéltár 1-*. Bp. 1951-; uő.: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Bp. 1984. A hivatkozott kiállítási katalógus: *Művészet Zsigmond király korában 1387-1437 1-2*. Bp. 1987. A török elleni harcokra általában: BECKMANN, GUSTAV: *Der Kampf Kaiser Sigismunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen*. Gotha 1902; DEÉR JÓZSEF: *Zsigmond király honvédelmi politikája*. Hadtör-

ténelmi Közlemények, 1936. 1–57, 169–202. old.; RÁZSÓ GYULA: *A Zsigmond kori Magyarország és a török veszély 1393–1437*. Hadtörténelmi Közlemények, 1973, 403–441. old.; SZAKÁLY FERENC: *A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526) = Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Bp. 1986, 18–21. old.; ENGEL PÁL: *Magyarország és a török veszély Zsigmond korában 1387–1437*. Századok, 1994, 273–287. old.

Hivatkozott kézikönyvek: HÖMAN BALINT–SZEKFÜ GYULA: *Magyar történel.* Bp. 1942, 7. kiad., 342–346. old.; ELEKES LAJOS: *A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig*. Bp. 1964, 155–158. old.; *Erdély története I.* Bp. 1986 (a vonatkozó rész MAKKAI LÁSZLÓ műve, 351. old.); *Magyarország hadtörténete I. k.* Bp. 1984, 88. old.

A Nikápolyi hadjáratra: Atiya A. S.: *The Crusade of Nicopolis*. London 1934, reprint: 1978. Érdekes módon, e mű magyarországi bibliográfiai jegyzeteiben még nem szerepelt, csak Atiya későbbi összefoglalásra utaltak: *The Crusade in the Later Middle Ages*. London 1938, 435–462. old.; RUNCIMAN, STEVEN: *Geschichte der Kreuzzüge 3*. München 1960, 463–469. old., magyar kiadása előkészítés alatt. Mai alapvető szintézis SETTON, KENNETH M.: *The Papacy and the Levant 1204–1571 I.* Philadelphia 1976, 342–359. old. (átveszi Atiya minden tévedését). További művek: LUTTREL, ANTHONY: *The Crusade in the 14th Century in Europe. = Europe in the Late Middle Ages*. Ed. J. R. Hale, London 1965, 149. old.; ŠIŠIĆ, FERDINAND: *Die Schlacht bei Nicopolis (25. Sept. 1396)*. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina 6., 1899, 291–327. old.; BRAUNER, ALOIS: *Die Schlacht bei Nikopolis 1396*. Breslau 1876.; KLING, GUSTAV: *Die Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1396*. Diss. Univ. Berlin 1906.; KÖHLER, GUSTAV: *Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit 2*. Breslau 1866, 625–655. old.; DELBRÜCK, HANS: *Geschichte der Kriegskunst 3*. 497–502. old.; KUPELWIESER, L.: *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács*. Wien, Leipzig 1899, 20. old.; KISS KÁROLY: *A nikápolyi ütközet 1936. szeptember 28.* Bp. 1855.; WERTNER MÓR: *A nikápolyi hadjárat 1396-ban*. Hadtörténelmi Közlemények, 1925, 31–62. sz., 213–253. old.; BÁRCZAY OSZKÁR: *A hadügy fejlődésének története 2*. Bp. 1895. Az 1395. évi hadieseményekre: MÁLYUSZ ELEMÉR: *Királyi kancellária és krónikáírás a középkori Magyarországon*. Bp. 1973, 74–80. old.; ASCHBACH, JOSEPH: *Geschichte Kaisers Sigismund I.* Hamburg 1838, 165. old. A csata időpontjára vonatkozóan: ENGEL PÁL: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Bp. 1990, 322. old. A szakirodalomban található nézetkülönbségek részben a csata napjára vonatkoznak. A francia, illetve az Atiyát követő angolszász irodalomban inkább szeptember 25., a németeket követő, így a hazai szakirodalomban inkább szeptember 28. bukkan fel. Magunk inkább Atiya fejtegetéseivel értünk egyet, az abból következő szeptember 25-ét elsőként Engel Pál (1990) vezette be a hazai szakirodalomba.

A részt vevő külföldiekre: VAUGHAN, RICHARD: *Philip the Bold. The Formation of the Burgundian State*. London 1972, 61. old.; TIPTON, CHARLES: *The English at Nicopolis*. Speculum 1962, 528–540. old.; Tiptonnal szemben az angol részvétel mellett érvel: Bell, Adrian: *England and the Crusade of Nicopolis, 1396*. Medieval Life 1996 Spring, 18–22. old. ROSETTI: *Notes on the Battle of Nicopolis 1396*. The Slavonic Review, 1936–1937, 629–638. old.

A havasalföldi viszonyokra: GEMIL, TAHSIN: *Mircea l' Ancien face à la politique imperiale de Bayezid Ier*. Revue Roumaine d'histoire 1986, 8–9. old. Zsigmond világosan megfogalmazta a Magyar Királyság felelősségét Havasalföld megsegítése kérdésében: amennyiben Mirceát a törökkel szemben nem segíti meg, akkor az nem marad hű a magyar uralkodóhoz, s Magyarországot igen nagy veszély fogja fenyegetni (1399. márc. 23.). – Zsigmond-kori oklevéltár No. 5769. Mircea és Zsigmond szerződésére: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen 3*. Hermannstadt, 1902, 135–137. old. Zsigmond-kori oklevéltár No. 3864. A rovini csatára: RADOJIČIĆ, G. SP.: *La chronologie de la bataille de Rovine*. Revue historique du Sud-Est Européen, 1928, 136–139. old.

Az említett Balkán-térképre összefoglalóan: VESZPRÉMY L.: *Illusztrált technikai és haditechnikai kéziratok Zsigmond korában I.* 212–225. old.; CONSTANTINESCU, NICOLAE: *Mircea cel Batrin*. Bucuresti 1981, 118. old.